

Немања Радловић*
Филолошки факултет
Београд

ORCID 0000-0001-6572-0787

ПРОРОЧАНСТВА И ГРАДСКИ ФОЛКЛОР

Апстракт: Градски фолклор је слабије истражена област у српској фолклористици. Поглед на ову грађу из дијахронијске перспективе доноси нове увиде, нарочито када је реч о односу према традиционалном фолклору. У раду се разматра фолклор Београда на примеру мемоара, дневника и штампе од четрдесетих година 19. века до Другог светског рата. Мада се градски фолклор често посматра као корпус који сведочи о процесима рашчаравања света и детрадиционализације, овде смо се усредсредили на присуство пророчанстава, која се показују као изузетно виталан жанр градског фолклора у различитим историјским контекстима, прелазећи често у гласину. Однос званичног говора према пророчанствима и однос пророчанстава према савременој науци показује већу динамичност од једноставног модела губљења традиционалног и рационализације есхатологије.

Кључне речи: градски фолклор, пророчанства, гласина, мемоари, дневници, штампа

1.

Пророчанства су у етнолошким приступима често била посматрана као „грађа“ и „материјал“ за проучавање „народних веровања“. С друге стране, литерарна фолклористика узимала их је као тему па је писано о пророчанствима у врстама усмене

* nem_radulovic@yahoo.com

књижевности, највише у епици. Али чак и оне исказе који су у етнографској литератури навођени као грађа могуће је – и потребно – посматрати у жанровском систему фолклора јер могу бити саопштени у жанровски јасно препознатљивим формама. Односно, оно што се наводи као „народно веровање“ може бити подређено законима жанра. Етнографска литература је тај аспект знала да занемари узимајући ове текстове као изворе о веровању.¹ Пошто се пророчанства узимају као сведочанство о народном веровању, тиме се отвара питање односа веровања и жанрова. Како је својевремено показао Хонко (Lauri Honko), у проучавању народне религије важна је критика извора која укључује и питање препознавања жанрова, попут мемората и других (Honko 1990 [1964]). Познато је да се исти „мотив“ или „тема“ могу јавити у различитим жанровима.²

Управо је однос веровања и жанрова у новијој фолклористици постао тема преиспитивања и нових предлога. Након разрађених подела и потподела предања (као жанра суштински везаног за веровање), које су обележиле шездесете године 20. века, стигло се до (самокритички стилизованог) предлога доајена какав је Линда Дег (Linda Dégh) да се напусти сама категорија *belief legend* (али не и *legend*, Dégh 1996). Ило Валк (Ülo Valk) залаже се за употребу концепта *belief narrative* (Valk 2021),

¹ Пример су искази о лапоту који су често узимани као успомена на некадашњу праксу, док новија истраживања обраћају пажњу на то да су многе варијанте записа „мит“ (Јовановић 1999), односно варијанте међународних приповедних типова AaTh 980 и AaTh 981 (Миљановић 2022).

² Макс Лити (Max Lüthi) пореди исте мотиве у бајци и предању, два жанра који се још од времена браће Грим разликују по односу истинитости и фиктивности (Lüthi 1943; 1961); Вилијам Баском (William Bascom) у свом познатом раду показује како мит у једној заједници може постати приповетка у другој, што значи да жанр не зависи од садржине већ од односа према веровању (Баском 1987 [1965]); на јужнословенском подручју Нада Милошевић-Ђорђевић (1971) користила је термин „заједничка тематско-сигејна основа“ за анализу жанрова чији је опсег, за разлику од других наведених радова, био шири од прозних.

више епистемичког него жанровског, као нечега што може да се примени на обухватнији корпус, од исказа, преко дугачког наратива, до геста и праксе (узимајући и само приповедање као праксу). Ипак, Валк не сматра да је овим термином (који није ни синоним ни замена за, рецимо, предање, већ термин којим се обухвата нешто далеко шире) одбачена сама жанровска анализа (Bowman, Valk 2012: 8; Valk 2021: 177; 180). *Belief narrative* може да обухвати мит, предање, усмену историју, „урбану легенду“, виц (рецимо, заснован на стереотипу о Другом), приповедање о личном искуству, теорије завере, лажне вести, вернакуларни путопис (Valk 2021: 181). С друге стране, преиспитује се и концепт веровања, који је у историји фолклористике и сродних дисциплина дуго био вредносно обележен тако што је био повезиван са „ирационалним“ и „натприродним“ (Исто). Валк се ослања на концепт вернакуларне религије који је деведесетих година 20. века разрадио Леонард Примијано (Leonard Primiano) да би веровање сагледао у контексту који је шири од уобичајеног оквира „народне религије“ (не одбацујући, притом, концепт народне религије) (Primiano 1995). Овакав приступ предложен је као могућ за фолклористичко проучавање религије (укључујући савремене алтернативне форме) и приближавање фолклористике другим дисциплинама, попут религиологије и антропологије (уз претходно наведене радове в. и: Valk 2014; 2024).

Пошто се пророчанство посматрало у контексту веровања, односно као веровање, ове дискусије могу бити релевантне и за њих. Пророчанства би се тако могла видети не само као тема неког жанра већ као жанр за себе (или би се могла се подвести под *belief narrative*, ако би се усвојио овај приступ). У овом раду ћемо пророчанства поставити и у однос према другим, „искристалисаним“, жанровима, како онима већ добро познатим фолклористици тако и онима који су тек недавно постали предмет проучавања (приповедање сна, на пример).

Али, таквим поређењима можемо не само осветлити пророчанства као текст у односу према другим текстовима већ и разумети њихово функционисање као дела једног специфичног корпуса – градског фолклора. Он се у овом раду не узима као дефинисан само контекстом, односно, историјски и социолошки контекст није једини критеријум који одређује границе овог корпуса. Питање градског фолклора везано је и за друга питања, какво је, рецимо, поменути однос према натприродном, што опет доводи до поређења жанрова. Попут односа веровање/жанр, постављање проблема *пророчанства и градски контексти* повлачи, имплицитно или експлицитно, низ других дихотомија присутних у фолклористици: градско/рурално, модерно/премодерно, традиција/иновација, чување/губљење и слично. (Тај дихотомни приступ дуго је обележавао фолклористику – у случају веровања (као теме) и жанра може се препознати модел форме и садржине који има своје порекло у европској филозофији³ – и наведене ревизије очигледно ступају у полемику с дихотомним разумевањем.) Градски фолклор врло често се посматрао као фолклор „рашчараног света“ (Макс Вебер (Max Weber)) у ком су натприродни агенси антропоморфизовани или десакрализован. Заправо се „градско“ и „савремено“ (у придевском облику у некој од терминолошких синтагми) често узимају као аналогни појмови (уп. колебање око термина *urban legend/contemporary legend*), одређени заједничком супротношћу према ономе што се види као традиционално (премодерно, рурално) (в.: Радуловић 2017: 9–15).

Међутим, једноставан модел кретања од традиционалног (зачараног) ка савременом (рашчараном) свету проблематизован је на више нивоа: присутношћу елемената који би се

³ На пример аристотеловско разликовање форме и суштине, задржано и у схоластици; у немачкој идеалистичкој филозофији манифестације духа у различитим формама.

могли означити као рашчараност и у прошлости; истрајношћу традиционалних жанрова и традиционалне слике света и у савременом свету; трансформацијом (адаптацијом) традиционалних модела у наизглед секуларне; новим импулсом који су традиционалним жанровима дала савремена „алтернативна“ веровања. Укључивање ових последњих у истраживање, како ћемо видети, „двострани“ модел веровање : демитологизација/ рашчаравање претвара у тространи, где су нова/алтернативна веровања трећи члан.⁴ (А како ћемо видети, у неким контекстима до изражаја долази управо вернакуларни религијски карактер неких пророчанстава.) И ново одређење жанрова према натприродном у концепту *belief narrative* може се посматрати у контексту одмака од имплицитног схватања „губљења“ или „очувања“ веровања.

Осим са етнологијом, пророчанства се могу довести у везу и са другим дисциплинама: она су област и религиологије, антропологије, социологије и психологије, односно грађа која задире и у питања есхатологије, миленаризма, визионарства и екстазе; она се крећу од схоластичке егзегезе светих списа до саопштења појединаца у измењеним стањима свести. Ово не значи враћање ставу с почетка о пророчанствима као „сувој грађи“ јер, како смо видели, жанрови и веровање не могу се дуалистички раздвајати. Пророчанства се могу сагледати не само као део описа народног веровања већ и шире културне историје (која у овом случају укључује, на пример, модернизацију, ширење образовања или популаризацију науке). Пророчанстава нису само „очување“ постојећих форми већ добијају нов карактер; овакво разумевање свакако не искључује препознавање старијих слојева и поређење новијих и старијих елемената доприноси нијансиранијем разумевању грађе.

⁴ За дискусију о рашчаравању, поновном зачаравању и релевантности те дискусије за фолклористику в.: Radulović, Djordjević Belić 2021.

Временски оквир који обухвата грађа разматрана у овом раду је 19. и прва половина 20. века, а град је углавном Београд као место из ког потиче највећи број података. Неки подаци били су део тадашњег фолклора, не нужно ограниченог на један град, што их не чини мање делом београдског фолклора, јер су се, без обзира на порекло, преносили у Београду. Каснији периоди заслужују засебан рад због обима грађе и великих историјских и друштвених промена везаних за урбанизацију. Извори су штампа, дневници, мемоари, али и историјска дела чији аутори помињу да се нешто причало по граду, очигледно се ослањајући на усмене изворе или необјављене мемоаре. Укључивање не-традиционалних извора, односно оних који нису означени као фолклористички (као збирке песама, приповедака и сл.), открива велики а недовољно истражен корпус.⁵ Могло би се приметити да у таквим случајевима постоји проблем поузданости текстуализације и да такви извори у најбољем случају преносе тематско-мотивски аспект („садржину“). Запажање стоји, мада то не умањује њихов значај за дијахронијско истраживање одређених тема или приповедних типова (као и у случају литерарних обрада бајки, на пример, код Апулеја или Базилеа, које су значајне за историју типова и жанра); друго, некад су у такве текстове укључени и елементи који указују на контекст извођења; коначно, исти проблеми поузданости постоје и код многих збирки које се самопредстављају као записи „народних умотворина“. Критика извора важна је самој фолклористици, али и фолклористика може допринети другим областима, попут историографије, тиме што ће указати на жанровску и традиционалну природу нечега што

⁵ За мемоаре као фолклорни извор в.: Милошевић-Ђорђевић 2000: 141–145; о мемоарима и овом питању више смо писали у: Радуловић 2022а; новине и савремени медији стандардни су извор у проучавању гласина и „урбаних легенди“ почев од Валтера Андерсона (Walter Anderson); речници су недавно описани као „an unexpected, and underused, source of folklore data“ (Hopkin, Roper 2023); додуше, у српској фолклористици Вуков *Рјечник* одавно има статус извора.

делује као сведочанство. Наравно, „откриће“ у оваквим изворима није откриће нечег неочекиваног јер је одређено претходним, макар и имплицитним, одређењем тога шта је уопште жанр и шта је фолклор. (Блиска је томе критика индуктивизма коју је изнео Карл Попер (Karl Popper): и наизглед емпиријски искази подразумевају универзалије.) Исто тако је неизбежно методолошко питање, које стоји као подсетник за самопреиспитивање, како избор методологије наводи истраживача да „опажа“ изворе. Укључење нових извора отвара на тај начин и питања класификација и термина.

У обзир нећемо узимати две групе података. Извори показују присуство личних искустава везаних за пророчанства о неком приватном животном догађају, попут догађаја или сна протумачених као предзнак. Реч је о појавама које се често наводе у парапсихолошкој литератури, а које би се фолклористички могле одредити као меморати. Њихово присуство у градском миљеу је значајно, као и њихова садржина и форма, међутим меморати, снови, визије и сродни наративи разматраће се само тамо где су се укључили у шири корпус градског фолклора, односно где су прошли колективну цензуру и од приватног саопштења постали део преношења, углавном се приближавајући гласини. Друга група су сведочанства о мантичким праксама. Мноштво примера сведочи о активности врачара од 19. века до Другог светског рата којима су се обраћале различите друштвене групе, укључујући грађанство и највише слојеве, све до двора (Илић 2003: 102–107, 108–111; Крстић 2006: 138; 146; Ђармати 2009; Ђармати 2024; Кнежев 2001: 149–152; 242; Радић 2009: 239; Авакумовић 2008: 155–157; Тодоровић 1997: 215–220; уп. и: Радуловић 2022b: 186; Радуловић 2024: 393–394, где су разматране гласине о врачању). У историјском погледу важно је и законско санкционисање практиканата, које се протеже кроз различите периоде и режиме. У овим сведочанствима понегде има и исказа самих врачара везаних за легитимизацију њиховог знања и слику света (контакти

са натприродним бићима попут вила или светитеља, измењена стања свести, представе о уроку). Мада велики број ових извештаја заправо говори о преварама, и тада наративи који говоре о стицању знања користе традиционалне елементе. Такође, постоје подаци о мантичким праксама као о делу свакодневице и најширег знања међу онима који нису били професионално издвојени као гатари (гледање у карте, у длан и слично – Крстић 2007а: 32; 2007б: 168; Илић 2003: 111–112). И ове праксе⁶ узимамо у обзир само ако су биле извор или предмет пророчанства као наратива.

2.

Једна важна група варијаната јесу *пророчанства о кита-сирофама, пројасији светиа и небеским знацима*. Рано сведочанство јавља се у новинама из 1848. и говори да се ноћу на ведром небу изнад Бежаније јавило „чудновато и давно невиђено појављеније“ у виду облака боје рубина или скерлета, са млазовима попут крви. Облак је прешао ка Банату и осветлио прозоре тако да је деловало да су кржави. Новине саопштавају да је појава многе застрашила. „О томе се разнo прориче“. Неки су говорили да је тако било у време Кочине крајине, те да ће уследити неко крвопролиће. Међутим, други су појаву тумачили као северну светлост. Новински коментар важан је колико и сама вест. Новине просветитељски истичу да то није никакво знамење, већ природна појава, те да природа не може ништа да предвиђа. Помиње се да Бог управља природом, али да се у њој све дешава према законима (*Новине Чикалишија београдског*, 2/47 (2. 11. 1848: 386)). Треба обратити пажњу на датум: то је година која је заиста видела много проливане крви широм Европе, па и у суседству Кнежевине Србије. Ово одговара примерима добро

⁶ Које би се према наведеним схватањима могле такође класификовати као *belief narrative*.

познатим античким и традиционалним културама где се појаве у природи због своје изузетности и сликовитости претварају у *знакове* (за комете, рецимо, в.: Јанковић 1951: 125–126); отуда и хомерско *semata, terata*, „знамења“ (Марић 1938: 465). Овде није реч само о пророчанству већ и о интерпретацији која одговара традиционалним „објашњењима“ појава у природи, снова, знакова у свакодневном животу. (Привидно) кршење природног реда одговара некој катастрофи и та фолклорна интерпретација је, према новинском сведочанству, сачувана и у овој реакцији у граду. Новински коментар пример је како нова култура са званичне позиције реагује на традиционалне есхатолошке представе, односно на интерпретацију знакова. *Новине Београдској чийалиишја*, одакле је овај пример, и иначе су интересантна грађа у фолклористичком погледу. Оне доносе вести о јагњету с две главе (1. 10 (7. 3) 1847: 75), као и оном с два трупа (1. 15 (11. 4) 1847: 115) и оном с мошницама испод врата и главом попут кртице (2. 13 (19. 2) 1848: 111), да се родило двоје деце са зубима (2. 7 (13. 2) 1848: 4), да је код Ужица виђена „небесна планета“ која је отишла према Босни уплашивши чобане (2. 12 (12. 3) 1848: 105), да је пронађено благо – дакле, бележе се монструозности, необичности, чуда природе, одступања од реда на начин који пре подсећа на средњовековну хронику него на савремене новине. Бележе се и вести о сеоским догађајима које откривају хоризонт дешавања о којима су новине могле да јављају: хајдуци, курјаци, напад манастирског вепра, скакавци, свиње које су појеле смрзнуте пијанце. Вести о појави на београдском небу треба посматрати у овом контексту у ком је штампа као нови медиј још увек блиска традиционалном животу. С једне стране, као што се даје противумачење ономе што се причало по граду, један чланак (1. 15 (11. 4) 1847) тужи се што још има веровања о вештицама, вилама и вампирима (те даје корисне податке о пракси ископавања мртваца под сумњом за вампиризам, чак и међу Србима у Угарској). С друге стране, и саме новине доприносе ширењу

пророчанстава, али не оних усмено преношених. Из хрватске штампе преноси се превод једног француског текста, наводног пророчанства бенедиктинског монаха о будућим политичким потресима у Европи, што укључује пропаст Турске (руском интервенцијом) и њено протеривање у Азију (2. 6 (6. 2) 1848: 48–49). Тако савремене новине потпомажу дивулгацију пророчанстава из извора који нису фолклорни, док истовремено наступају као полузванични глас борбе против „сујеверја“. Овај рани новински пример је илустративан за осветљавање улоге новина и у каснијим периодима, као и за разумевање интеракције између две културе, усмене и писане, званичне и вернакуларне. Уједно, овакви критички извештаји који су „негативни“ извор веровања и пракси, као у огледалу, по том карактеру не разликују се од, рецимо, средњовековних осуда народних веровања и пракси које данас користимо као фолклорне изворе.

Када је реч о „небеским приликама“, не треба заборавити на оне из Вишњићеве песме која описује догађаје четрдесетак година пре овог забележеног у новинама. И код Вишњића се јављају „крвави барјаци“ слични појави из 1848 (комета или поларно светло – Јанковић 1951: 114–116). Наведен је низ података о земљотресима и астрономским појавама из тог периода у географски блиским крајевима (Јанковић, исто; Пантелић 1954), али, што је још важније, и о пророчанствима која су подстакли (Пантелић 1954: 100–101). Комплексу представа из уводног дела песме (заједно са гатањем дахија) тражена је дубља основа у етнографски документованим мантичким праксама (Чајкановић 1994) или у балканском миленаризму (Стојановић 2006).

Гласина о скорашњем смаку света, невезаних за београдску или уопште градску средину, било је и других година 19. века. Глас о комети појавио се 1856. године (*Јавор* 18/18 (1891): 285–287), а 1872. да ће свет пропасти због удара звезде (*Јавор* 18/17 (1891): 266–268, 267). Таквих гласова било је и за годину

1880. Наиме, 1879. у Београду је објављена књига *Пройаси земље*, чији се аутор потписао као „пријатељ природних знања“, која говори о томе да се очекују велике природне катастрофе у периоду од 1880. до 1885. Аутор прво осуђује лажне пророке који фантазирају и проносе вести („које нису баш забавне“, како каже) о пропасти Земље. Пророчанство за 1880–1885. другачије је, сматра он, јер се позива на природне законе, чији су весници четири планете. Мада допушта могућност катастрофа, попут ерупција, закључује: „Надајмо се да ће све ићи природним током“. Појава комете 1882. изазвала је велику пажњу: „Тада се по целој вароши говорило само о комети“ (Аџић 1924: 16). Педагог Сретен Аџић описује како је као део своје учитељске праксе схватио и то да разбија „сујеверје“ код деце, тако да је нарочито инсистирао на томе да их обавести да комете не предсказују ништа, а да се „предсказивање“ њиховог кретања одређује према научним законима (Исто: 15–16). (Аџићева књига и иначе је пуна оваквих примера – у борби против веровања чак је ђаке водио на гробље и код врачаре – тако да, осим званичне штампе, показује и просвету као оруђе у потискивању традиционалних представа; у овом случају није толико реч ни о неком званичном налогу колико о усвојеним идејама самог Аџића, што је ништа мање интересно. Како су ђаци на његов захтев бележили веровања, и ова књига је један од „негативних“ извора фолклора).

Како се иде ка крају века оваква очекивања се појачавају. Године 1890. *Јавор* пише: „У новије време све се нешто нагађа, све се нешто у простом свету слуги о пропасти света. По тој слуги би се могло помислити да тај час није далеко“ (17/8 (1890): 123–125). Аутор чланка управо настоји да догађаје попут ерупција смести у природни оквир, а да о крају света говори на научни начин (хлађење Сунца). Сви наведени примери позивају се на космичке појаве као на узроке катастрофе, али као природне, без упута на натприродну силу која делује иза њих. Очекивано, налазимо

такве слутње и 1899, а датум је био везан за 1. новембар. Пера Тодоровић у дневнику пише:

Данашњи дан, а нарочито ноћ дочекаће цела Србија у голему страху. Па да је бар цела Србија и само Србија, већ се слободно може рећи – цео свет. Јер није то само у Србији, већ збиља по целоме свету разнесена је вест да ће ноћас Земља ући у остатке од комете и да ће услед тога ројеви падалица (звезда) наићи на хоризонт, као оно што је било 1885. године, баш за време српско-бугарског рата; то јест баш онога дана када је била крвава битка код Пирота. [*joш једно сведочанство о њасини*, прим. Н. Р.]

Склон сујеверици, прост свет није се могао зауставити на самој појави да ће бити читавих ројева падалица, већ је отуда испрео „пропаст света“, чему су прилично помогле и разне надричкиге, које су спремиле читаве књиге под називом „Пропаст света“ – те су у хиљадама примерака растурене по народу – грош комад. Свет је куповао, читао, срицао; неко је разумео понешто, неко ништа, али сви су разумели то толико да 1. новембра може [доћи] пропаст света, и отуда је у народу настао читав метеж! Чак има случајева, како нам јављају, да се неки сељак обесио од страха због пропасти света.

Како је још лакован и празнован овај наш свет, кад и овакве лудорије овако олако прима. Даринки⁷ долазе сељанке од којих она пазари масло, јаја и остало и оне причају како је код њих по селима читав лом због те уображене „пропасти света“. И то је у Белом Потоку, Кумодражу и другим селима у непосредној близини Београда! Да шта ли је тек у пустим крајевима, далеко од градова и цивилизованих људи уопште!...! (Тодоровић 1990: 310).

Ово је реакција човека из елитне културе на народно веровање (али који због својих издавачких послова непрестано ослушкује пулс најшире публике). Сама вест је из света, међутим,

⁷ Супруга П. Тодоровића.

приметно је да је долазак светске вести активирао неке старије слојеве локалног веровања. Део модерне реакције јесте појава тих књижица о којима немамо детаљније податке. Једна књига из тог периода је *Пройасиј светиа на дан 1. 11. 1899*, преведена с руског, адаптација Рудолфа Фалба, популаризатора науке из тог доба који се нарочито бавио земљотресима. Књига поручује да катаклизме неће бити и позива да се гледа киша звезда. Имајући у виду тенденцију ове књиге, није сигурно да је Тодоровић мислио на њу.

Забележено је да се у деветнаестовековним календарима одржавају предсказања астролошког карактера о владавини појединих планета над појединим годинама или групама година и како то утиче на људе и свет (поплаве, земљотреси, ратови) (Јанковић 1994: 109–111). Таква штива и астролошка прорицања срећу се с противницима, од Орфелина па кроз цео 19. век (Исто: 114–115). Она се одржавају упоредо са науком и са новим таласима пророчанстава и гласина.

Према неколико сведочанстава појава Халејеве комете 1910. изазвала је у Београду исту стрепњу као и другде у свету (Радуловић 2017: 30). Појавила се и једна анонимна брошура о томе (*Пройасиј светиа*, 1910) која завршава надом да до пропасти света неће доћи, али не пре него што је у детаље набројала варијанте катастрофалних сценарија. Астроном Ђорђе Станојевић се у једном популарном чланку у *Српском књижевном гласнику* осврнуо на актуелне страхове, али је уочио и механизам губљења натприродног:

Не знам да ли се може рећи да је данас у маси народној потпуно ишчезао страх и извесна непријатна слутња приликом појаве какве комете? Од како је наука успела да кометама одреди право место у васиони и у нашем сунчаном систему, празноверни страх је знатно опао, али је на његово место дошао други страх, можда тако исто важан и значајан. Сад се више не плашимо да ли ће комета

предсказати смрт овог или оног владаоца, да ли ће она бити знак каквог већег или мањег локалног рата, или какве друге несреће. Данас говоримо о могућности судара такве једне комете са нашом земљом, па дакле о могућој пропасти земље; данас говоримо како земља може проћи кроз кометин реп састављен од загушљивих гасова, па дакле како може бити уништен цео род људски на земљи (Станојевић 1910: 515).

Друга група пророчанстава везана је за *погибију владара*, што је тема позната етнографској литератури (Антонијевић 2000), а овде тај материјал посматрамо као део градског фолклора. У богатим мемоарским изворима има и примера који нису помињани раније. Највише пажње су привукла убиства Михаила, Александра и Драге Обреновић. Примере везане за Обреновиће обрадили смо на другом месту (Радуловић 2024), па у наставку сажето понављамо само оне који су непосредно везани за градске локалитете и представљамо их из другог угла.

Што се убиства кнеза Михаила тиче, сама Катарина Константиновић, тешко рањена у атентату, причала је да „кад су савили за Топчидер код 'Лондона' коњи нису хтели даље да иду и кочијаш их је јако тукао, али то није ништа помогло“ (Иванић 2012: 72). Сведочанство о овоме даје и други савременик, Ђорђе Симић: „Причало се после да кад је погинули књаз полазио у Топчидер и хтео изаћи на исту капију предњи коњи били су се ушћудили и нису никако хтели проћи кроз капију. Као да су предосећали да свога господара возе у сусрет његовој погибији“ (2020: 102). Исто помиње и Живан Живановић, с коментаром да је „свет“ овај детаљ препричавао као предсказање (1923: 200). У студији Драгослава Страњаковића о кнезу Михаилу сахрана Катарине Константиновић 1910. описује се овако:

Интересантно је напоменути један догађај који се на сахрани десио. Кад је погреб пошао од Вазнесенске цркве ка гробљу, на

месту где је некад била стара скупштина, коњи који су вукли погребна кола застали су, нису хтели даље ићи и почели се пропињати. Тад је неко рекао да су се на томе истом месту зауставила кола кнеза Михаила кад је последњи пут пошао у Топчидер 29. маја 1869. године. И тада коњи дуго нису хтели ићи даље и кнез је доста муке имао док су се умирили и наставили пут (Страњак-Ковић 1940: 174).

На истом месту наводи се и да је дворски момак одговарао кнеза од излета због гавранова који су летели изнад двора. Како видимо, ови наративи везују се за отприлике исто место у граду, у данашњој улици Кнеза Милоша. Може се додати и пример из књижевности који је можда потекао из усменог причања – Душан Николајевић (1926: 427) говори како су се у јутро на дан убиства кнеза Михаила на икони Богородице у раковичком манастиру (дакле, код Кошутњака) појавиле сузе. Када је реч о краљу Александру и краљици Драги, наводи се да је девојка која је алегоријски представљала Србију на приредби уочи Мајског преврата повређена трамвајском жицом, што се у градском причању узело као предзнак (Луњевица 2019: 218; Драгислав 1903: 14–16).

Није тешко препознати традиционалну природу мотива коња или гавранова као пророчких животиња, нарочито у вези са смрћу епског јунака. Поред ових лако уочљивих фолклорних паралела, може се направити још једна, такође везана за Београд. Наиме, опис смрти деспота Стефана код Константина Филозофа укључује и необичне појаве које су је пропратиле у Београду: „Кад са коња беше скинут, у граду одједанпут загрме такав страشان гром какав досад нисмо чули и од тог тренутка тама завлада по читавој тој земљи, тако да се мислило да је (пала) ноћ кроз коју слабо пробљескују зраци залазећег сунца. А ово беше у подне“ (Константин Философ § 86; 2009: 95). Ту, додуше, није реч строго о знацима протумаченим као предсказања, већ о знацима који синхронизују прате одлазак владара

(природа учествује у смрти, потресен је поредак), али врло су сродни првима. Нешто касније помињу се и права предсказања:

Пре престављења истоименог (Деспота) у 17. дан тога месеца деси се (и) ово: из ваздуха, са неба, падаху на град као неке искре, које пожар изазиваху, а онда се угасише. А пре тога – узвитлани ви-хор (подиже) и поскида кровове са градских цркава, баци (их) на земљу, поруши многе куће, (а међу њима) и кућу Деспотове сестре (Оливере)“ (Константин Философ § 92; 2009: 101).

У истом одељку каже се како су се у „часу смрти“ подигле иконе, чуо се звук као јечање трубе, а један „тајни слуга Божији“, правећи се луд (дакле, света луда, јуродиви), долази у деспотов дом наричући. Да ли је реч о књижевном поступку биографа или је Константин укључио нека права причања? Тама у подне могла је бити преузета из новозаветног описа Христовог распећа (Мт 27, 45; Мк 15, 33; Лк 23, 44–45). С друге стране, Нада Милошевић-Ђорђевић сматра да деспотова биографија код Константина следи обрасце фолклорне биографије, укључујући и смрт (2011: 232). Ако је тако, можда се ради и о примеру средњовековног градског фолклора. У другом спису Константин наводи прави пример београдске гласине и то засноване на пророчанству, чиме добијамо редак увид у српски средњовековни градски фолклор. У *Сказанију о њисменех* пише:

...на навечерје Благовести, прошле године, видех многе (људе) како беже из града (Београда) са шаторима; упитах их за разлог и неко ми каза како је ветреница рекла да ће град изгорети (или) те ноћи или ујутру; хтедох (и) ја да ту ноћ проведем изван града, (али) рекох себи: ако Бог, због грехова наших, хоће да уништи град, а ја у том граду живим, значи да сам заједно с њим грешан према Господу па (нека) заједно са њим и муке претрпим, те не изађох. И то се не догоди...“ (поглавље 26, нав. према: Јовановић 2010: 275, где је дат и изворник и превод приређивача).

Гордана Јовановић приметила је да Константинов спис (до данас непреведен на савремени српски у целини) садржи значајне фолклористичке и етнографске податке, па је пионирски рад о тој теми посветила управо тајанственој речи „ветреница“. У компаративном словенском контексту она јој налази паралеле у појмовима који у основи имају ’ветар’, а који се односе на демоне или вештице и демонска својства ветрова, и закључује да је реч о женском демону прасловенског порекла. Чини се да је овде могуће реч узети и у значењу пророчице. У прилог томе говори и место из *Синџајме* Матије Властара, који ауторка такође наводи: „О онима које се зову ветренице. Због тога се и појављују жене, по ђаволском искушењу и саблазни, које у сну проричу будућност, а мужеви (тих) које су умоболне и нешто несувисло говоре треба на сваки начин да (их) прогнају и треба да им уста запуше (одн. да им онемогуће да говоре)“ (Исто: 276). Делује да би ветреница била жена чије су пророчке способности биле везане за комплекс представа о ветру (макар на нивоу окамењеног значења), што је можда укључивало и транс, односно неко измењено стање свести (уп. ветровњаке као синоним за здухаће, што и Г. Јовановић помиње). Катастрофистичко пророчанство неке ветренице очигледно је изазвало панику у Београду тог доба. Станоје Бојанин упозорава да је Константин индиректно признао друштвени утицај ветреница (2011: 278).

Примери везани за Обреновиће, да се на њих вратимо, показују сличност са фолклорним наративима на још један начин. Могуће их је посматрати као део фолклорне биографије историјске личности (у случају кнеза Михаила причања су ближа херојској биографији, него у случају краља Александра) која следи одређену структуру. Међутим, њихово везивање за град или за поједине тачке у граду чини их и делом београдског фолклора. И у традиционалном фолклору културно-историјска предања функционишу на два плана: на једном постоје као локална предања, везана за конкретну тачку, што укључује и

остензивност⁸, док се на другом, у ширем фолклорном фонду, уграђују у целину биографије одређеног јунака. Предање о смрти Милоша Обилића део је његове јуначке биографије, али и део различитих локалних традиција.

Постоје и примери везани за краља Александра Карађорђевића који показују сличну двопланост. Његова биографија није разматрана у оквиру фолклористике, мада садржи неке исте елементе као наративи о Обреновићима. Године 1945, на скупштинској седници одржаној 29. 11, посланик Алекса Томић причао је „анегдоту“ како се градња нове (данашње) зграде Скупштине одуговлачила јер је краљ Александар „био празноверан“. „Причало се да у двор свраћају разни врачари и гатари, домаћи и страни, из целог света“, као на двору последњег руског цара. Неко од њих је прорекао да ће се Александрова владавина завршити кад скупштинска зграда буде завршена (*Република* 12/5 (4. 12. 1945)). Слично пише и *Борба* у броју од 22. 12. 1953 (стр. 2, *Зграда на Бајтал цамији*): „Постоји раширено веровање да је краљ Александар спречавао завршавање скупштинске палате: страховао је од једног пророчанства, по коме му је било суђено да погине чим заврши скупштину (а он је био врло сујеверан – уторником уопште није радио јер се веровало да је тај дан малерозан за Карађорђевиће)“.

Овде је могућ један биографски екскурс и постављање питања колико има основе у овим гласинама. Такво питање не имплицира да иза сваке гласине стоји стварно језгро, али може се направити паралела са поређењем историје и фолклорне стилизације, која је у овом случају додатно корисна због слабе изучености ове стране биографије краља Александра.

⁸ Предања се „везују (...) за географско подручје и место на коме се догађај збио или јунак деловао. Ово географско одређење непосредно је везано за веома важну особину предања – да она представљају причу у коју се верује, а чија се веродостојност потврђује и лоцирањем, и увођењем очевидаца и видљивих трагова и сведочења претходних генерација“ (Милошевић-Ђорђевић 2000: 129).

Наиме, његово интересовање за пророчанства није непознато. Према Дедијеру: „Научен у дворским круговима у Петрограду, где је био васпитан, Александар је показивао велике склоности врачану и стално је на двору држао разне 'видовите људе'“. Дедијер чак тврди, позивајући се на белешку из регентове заоставштине датирану на 25. 09. 1915 (али не наводећи архивску ознаку), да је сепаратни мир из 1915. одбијен након консултације „Креманског пророчанства“ (1973: 433).

Скупштински говор из 1945. (објављен у *Рейублици*), *Борба* и Дедијер тешко да су најобјективнији извори када је реч о Александру Карађорђевићу, међутим, о његовом интересовању за пророчанства говоре и они који су му били блиски. Његов ађутант Панта Драшкић (1990: 74–75) помиње како је извештај о јављању једног духа који је прорекао Први светски рат и Душаново царство морао, на тражење Александра, „који је био врло сујевеан“, да понови и краљу Петру. Јован Јовановић Пижон у дневнику (4. 6. 1919) наводи да му је о Александровој вери у пророчанства говорио кнез Павле: „...празноверан (...) тражи врачаре и видовите људе“ којима иде и лично. „С ретком грозничавошћу“ пита шта кажу за њега и шта проричу (Јовановић Пижон 2015: 589). Аутор прве биографије Александра Карађорђевића, Бранислав Глигоријевић, за краљев руски период каже и: „Сретао је припаднике свих могућих религиозних секти, нововерце и аскете...“. Не треба заборавити да је у време Александровог боравка у Русији (1899–1909, са прекидима) на царском двору где је одлазио често (Глигоријевић 1996: 28) окултизам био популаран, у чему су важну улогу имале и његове црногорске тетке. У фонду Двора у Архиву Југославије чува се неколико пророчанстава која су самозвани видовњаци слали. Мада томе не треба придавати превише значаја, знајући каквим су све материјалом затрпане канцеларије државника, ова пророчанства занимљива су сама по себи. Један документ означен са „Ријека Црнојевића“, с потписом официра у пензији

Лазара Ђуровића, доноси из села Љубостиња „неколике појаве и привиђења и откривења Исуса Христа на облаку и на земљи пред лице моје“. Војвода небески с крилима и мачем био је пред њим на јави и на сну, а чуо је и „телеграфију као на телефон“. Текст преноси поруку краљу од Богородице да се не ради на Велики петак и да се учини парастос свим погинулим од Косова до уједињења. Аутор каже да је то видео 1930. и 1931. у Храму Светог Стефана Дечанског. Помиње и да је нека чуда јављао Николају Велимировићу. Ако се добро разуме једно место, он је због свог предвиђања Мајског преврата добио 20 наполеона од „краља Карла“ (АЈ 74–38–725). Иван Слишковић, „народни лијечник“ из Котора, јавља (18. 1. 1934) да има пророчанство о условима да би завладао мир на земљи, у противном уследиће страдања тако да поручује властима да му се јаве (АЈ 74–38–728; слично и документ од 22. 2. 1934, АЈ 74–37–729). Милан Бозољац, један од водећих богомољаца-спиритиста у међуратном периоду, послао је текст о оностраном помирењу Карађорђевића и Обреновића са више порука (Радић 2009: 211–214). Према сведочанствима (министра Двора Милана Антића и патријарха Гаврила) Александру је пред атентат руска пророчица предвидела смрт на броду, а запамћено је неколико догађаја који су тумачени као предзнаци: скинуо је прстен с натписом „ко га носи Бог помози“, који је наводно припадао цару Душану, а приликом посете манастиру Савина пред пут се огласило мртвачко звоно (Глигоријевић 2010: 295–296). Наводи одговарају мотивима предсказане смрти, мада нису карактеристични само за херојске или владарске биографије. Ако су неки од ових извештаја истинити, онда су не само биографски већ и фолклористички занимљиви јер показују снагу „народних“ веровања на врху државе.

Да се вратимо теми – важније од евентуалних краљевих веровања у пророчанства јесте шта се причало, а пример из скупштинског говора, ако оставимо на страну жељу за дифамирањем Александра, као једне од најомраженијих личности

нове власти⁹, показује да те приче нису биле ограничене на узак круг људи око двора, већ су продрле у јавност. Док се наведени предзнаци могу посматрати као мотиви згуснути око насилне смрти историјске личности, овај, везан за зграду Скупштине, може се посматрати и као део градског причања. Однос живота и грађевине („обрнуто сразмеран“) могао би се посматрати као услов који доводи до смрти, као у приповедном типу Мелеагра (AaTh 1187), али оно на шта још пре личи јесте традиционална тема градитељске жртве која се јавља како у пракси (курбан) тако и у усменим текстовима (предања о грађевинама, о таласонима, баладе типа *Зигање Скагра*). О њеној живости сведочи то што се и за неке нове зграде веровало да су у њима таласони (Зечевић 1981: 109–110; Милошевић-Ђорђевић 1971: 334). Мада је незахвално изводити закључке на основу овако пренетог причања, у првом плану гласине је само пророчанство, односно услов, док је замисао о духу-заштитнику грађевине постала невидљива, можда присутна латентно. Оно што је приказано као пророчанство које краљ настоји да избегне можда је изворно била жртва као услов за само подизање грађевине. Поређење са варијантама балада о узиђивању у темеље грађевине показује разлику и када је реч о жртви: у јужнословенским (и балканским) баладама нема помена о узиђивању владара, већ невесте или деце (Милошевић-Ђорђевић 1971: 335);¹⁰ ни у грузијским нема владара као жртве. Ипак, краљевски положај има тежину у овој гласини јер краљ и скупштина имају исту улогу метонимијских представника заједнице. Отуда су и у пророчанским сновима у епици слике често везане за пад државе или смрт владара

⁹ Приписивање вере у пророчанства некој политичкој фигури (кајзер Вилхелм, Хитлер) било је и део њеног негативног портретисања, често и противничке пропаганде; мотив служи представљању противника као ирационалног.

¹⁰ И класична предања забележена су након епике и показују њен утицај (Милошевић-Ђорђевић 1971: 339).

(Радуловић 2003: 39–40).¹¹ Непосредан подстрек за активирање ових слојева дошао је из стварности: вишедценијско подизање нове скупштинске зграде (започето 1907, довршено 1936), могуће ширење гласова о Александровој вери у пророчанства, насилна краљева смрт; чак је можда и идиом 'као Скадар на Бојани', који се користи за дугогодишње грађевинске радове, имао функцију импулса.

Ова гласина доживела је обнову последњих година у медији-ма (а видимо да су медији већ четрдесетих и педесетих година 20. века имали улогу у њеном одржавању). Таблоиди су писали да је зграда Скупштине уклетата, наводећи различите узроке за то: градњу на месту гробља, на месту некадашње џамије, Александрово рушење Жрнова и друге (*Сведок*, 1180, *Курир* (11. 1. 2018); *Телеграф* (15. 1. 2018); *Треће око*, 504¹²). У склопу тога оживело је и предсказање дато краљу које се укључује у ове вести, често као централна повест. Наравно, из таблоида се „вест“ посредством интернета преноси даље. Помиње се и да се ово преносило међу посланицима (*Курир* је интервјуисао посланике у вези са тим да ли чују сабласне звуке; Славица Ђукић Дејановић изјавила је да их никад није чула). О тим причама говорио је и Ивица Дачић, тада на функцији председавајућег Скупштине, у емисији „Бирилица“.¹³ Таблоиди се позивају на наводна издања новина од пре Првог светског рата према којима је врачара „Спасенија Цана Јовановић“ то рекла архитекти Илкићу, или самом Александру, или краљу Петру. Међутим, такве вести нема у бројевима новина за датуме који се у поменутих изворима наводе, нити претрага дигиталних издања показује помен овог пророчанства под другим датумима, као ни вест о пророчици под тим именом. Евентуално

¹¹ Зато Елијаде (Mircea Eliade), за разлику од анимистичких тумачења балканских балада, сматра да у основи баладе о грађевинској жртви лежи космогонијски мит (Eliade 1996).

¹² Библиографски подаци о овим таблоидним издањима наведени су према верзијама доступним на интернету.

¹³ <https://www.republika.rs/vesti/tema-dana/272318/dacic-otkrio-mracnu-tajnu-skupstina-je-ukleta-sagradena-na-groblju>, приступљено 22. 3. 2024.

преношење међу посланицима (ако није преузето из медија) може се посматрати као пример парламентарног фолклора (фолклора посланика као групе).¹⁴ У овом облику гласина се већ одваја од Александрове биографије и више везује за Скупштину као за градску тачку.

Забележен је и пример да се једна „небеска прилика“ везује за владаре. Године 1905, 11. јуна увече, изнад Београда указала се јака светлост. „Листови су писали да је тобожњи знак да је дошао крај краљу Петру“. *Народни лист* „видео је“ слова П. У. А., што ће рећи – Петар убија Александра (Казимировић 2013: 241). Датум је, наравно, датум Мајског преврата, што је довело до повезивања старог и новог владара, али осим осуде краља Петра као краљеубице, знак је протумачен и као пророчанство које њему наговештава крај.

Догађаји који нису имали космичке димензије, већ су уже били везани за сам град, такође су се укључивали у пророчанства. Никола Крстић у дневнику (2005: 194) бележи како су жене предсказивале турско бомбардовање 1862, а да је Јосиф Панчић тврдио како му је жена (видовито) сазнала за пожар у Ужицу пре него што су стигле вести.

Није неочекивано ни да су ратови донели целе поплаве пророчанстава везаних за актуелне догађаје и сам исход рата, као и другде у свету. Студија Овена Дејвиса (Owen Davies) даје преглед и пророчанстава и различитих облика магије, визија и чуда у време Првог светског рата, што га доводи до закључка који оспорава Веберову тезу о рашчаравању модерног света (Davies 2018). Неки српски извори откривају како су пророчанства, преношена кроз град, примана на индивидуалном плану, и показују који је био приватни, породични, емотивни значај онога што се чуло, али и како су индивидуални снови или натприродне

¹⁴ Ово смо пробали да проверимо упитима, али познајемо врло мали број (бивших) посланика, а они који су упитани нису чули причу.

поруке из уског круга саопштавани даље. Недавно објављен дневник Београђанке Наталије Аранђеловић, који је водила за време аустро-угарске окупације, открива ове процесе, односно показује нам „унутрашњу“ страну онога што је другде забележено као 'причало се по граду'. Забринута због опште и сопствене породичне ситуације, Аранђеловићева је помно ослушкивала пророчанства. Она наводи исказе различитих видовњака, као што су нека госпођа, слушкиња, „један њихов“ (непријатељ), један Турчин (95), Креманско пророчанство, Јевреји, неименовани мушкарци и жене, извесни Видаковић, чувена француска видовњакиња госпођа Теб (Аранђеловић 2018: 132, 64, 73, 216, 95, 188, 352, 218), код које су својевремено ишле краљица Наталија и Драга Машин и коју је за време рата пратила европска јавност (Davies 2018). Као мантичка средства наводе се и карте, кафа (Аранђеловић 2018: 108, 114, 328, 330, 379), Библија (Исто: 331–332). И окупаторски официр је звао једну домаћу госпођу да му гледа у карте (Исто: 153). Као новија форма сазнавања будућности јавља се спиритизам (код Аранђеловићеве „окретање чашице“) (Исто: 33, 42, 43, 84). На једној сеанси јавља се и Танкосићев дух. Садржаји су везани првенствено за ток, а нарочито крај рата: страшно крвопролиће после ког ће бити добро, пад Скопља, пожар у Београду, потпуни преокрет почетком јула, долазак новог владара из народа и успостављање републике (Исто: 73, 95, 110, 111, 132). Наводе се и године кад ће рат завршити: 1916, 1917, за девет година (Исто: 143, 183, 188). Могу се јавити и симболични знаци: „Једно дете на Врачару видовито је. Казало је да кад први пут удари дрвено звоно, долази српска војска.“ (Исто: 80, забележено 1916).

Неки извештаји укључују традиционалне представе знамења као одступања од природног реда: „Говоре да се једно дете родило, чим га је бабица купала, стало је на ноге и казало колико ја живим толико ћеду они још бити овде. Дете је после два дана

умрло. (...) Говори се да су јутрос виђена два сунца! И заиста има доста појава неба што су се ове зиме видела“ (Исто: 80, забележено 1916). „Загорка прича за једног вишег официра у Параћину како је опет отишао код неке жене која му је казала да ће да они на миран начин изађи из Србије крајем марта (нашег) и да ће му кобила ојдребити ждребе без главе и ноге. Он је оперисао кобилу и заиста се уверио да ждребе не би имало главу и ногу“ (Исто: 65). „По месецу суде да ће крај рата бити јако крвав, зато јер је био црвен. А један дух је казао: 'Да Београд има да претрпи још крвавих дана' (Исто: 283). Јављају се и видовити снови: „Један војник сањао да му је брат болестан на Крфу и да ће наша војска ући оног месеца ког 1. пада у уторак, то је по нашем 1. новембар (1916)“ (Исто: 138). Генерал Срећковић сања (али друга особа преноси):

Отишао сам у књижару да купим календар 1915 год. Књижар ми је давао 1918. год, ја нисам никако хтео. Најзад помислим се, а што да не узмем од 1918 год. Узмем и дођем кући. Листао сам календар редом. Кад сам дошао до јула месеца било је написано крупним словима златним мир! То ми је тако било изненађење да сам се из сна траго“ (Исто: 357).

Поједина пророчанства превазилазе пуку информацију, наративно су разрађена и садрже и визуелне или симболичне елементе, нека прелазе у праве визије, нпр.:

Била ми пре подне Софија Вагнер рече како је Дана или Ваја Гођевац видовита и видела је сад у недељу како неки Рус, војник погрбљен под силним теретом иде, отима се и хоће да збаци терет с леђа и да се усправи. Најпосле то му испада за руком, и диже се са узвиком: „Напред за отаџбину.“ Даље прича: „Видим дуждеву палату, крова нема већ кров од стакла има, по њему иду Немци.“ Она тумачи да им је пут (Немцима) несигуран, пошто иду на

стакло које ће се испод ногу скрхати. Ето од каквих лажи живимо, то нам даје снагу да све ово сносимо“ (Исто: 313) (забележено 1917).

Или: „Нашла се нека видовита, вели да види да нам Св Илија спрема златан олтар. Рус иде, а пут му је златан, а Енглеz и Француз иду возом сав од никла! Глупости, да се заваравамо!“ (забележено 1916) (Исто: 129).

Глас о новорођеном детету које прориче заслужује пажњу у компаративном контексту. Класични филолог Томазо Брачини (Tommaso Braccini), који се бави фолклором антике и дијахроничким истраживањем наратива, наводи примере од последњих деценија 20. па до почетка 21. века из Италије, Јужне Америке, Кине и Африке о новорођенчету обележеном неком аномалијом (старачко лице, зуби, једно око) које прориче земљотрес, ураган, смак света или даје савет за епидемију. Пратећи мотив уназад, преко једног примера из 15. века, он наводи примере из антике: код Флегона из Тралеиса (хермафродитско новорођенче прориче несреће граду) и један римско-етрурски, о Тагету, мудрому детету изашлом из бразде који је саопштио знања о етрурској пророчкој дисциплини и истог дана умро (Braccini 2021: 118–128). „Новорођенче земљотреса“ управо као „синтеза супротних или оксиморонских елемената“ говори о поузданости поруке (Исто: 128). Слика има сличности са античким и средњовековним књижевним топосом *puer senex*. Но, чак и такав следбеник филолошког метода као Е. Р. Курцијус (Ernst Robert Curtius), пратећи трагове даље од класичне старине, до оријенталних примера, закључује да се овој представи извори налазе у миту, односно да је реч о јунгијански схваћеном архетипу (Курцијус 1996: 166–172). На мапу која представља распрострањеност овог наратива треба додати и пример из Србије из Првог светског рата, сакривен пун век у приватном дневнику. Српски пример, међутим, не садржи неку аномалију као обележје детета.

Дневник Аранђеловићеве показује да се граница између приватних искустава и интересовања (на пример, када ће се мушки део породице вратити у земљу) и оног што се тиче колектива (даље преношење пророчанстава о току рата, рецимо) брише: породична ситуација зависила је од општих ратних и политичких околности. Оно што се саопштавало у приватном сусрету с видовитом особом, или што је био приватан доживљај (сан), лако је прелазило у пренет глас. Дневник показује како су се пророчанстава слушала и пратила, не само у кући Аранђеловићеве. Можемо претпоставити и да је нешто од оног што је Аранђеловићевеј „саопштено“ на сеансама пренето даље. Рат је дао новог замаха и спиритизму.¹⁵ Поред тога што је сведочанство о пажњи и преношењу, дневник је и сведочанство о „малој“ историји, историји „одоздо“ и значају пророчанстава на приватном плану.

И у Првом светском рату постоји додир с писаним медијем. Познато је да је дошло до објављивања Креманског пророчанства у новинама, које је сад реинтерпретирано и од уско обреновићевске династичке ствари постало популарно јер му је приписана садржина везана за исход рата. *Пијемонџи* 1914 (бр. 171) преноси пророчанство из хрватског (овде названог аустријским) спиритистичког листа *Ново сунце*, које се тумачи као предсказање Сарајевског атентата, што *Пијемонџи* коментарише: „Када аустријска полиција већ трага за онима који су знали за атентат, не би било рђаво када би ухватила за јаку овога 'пророка'“. У Паризу 1916. излази једно пророчанство (књижица) на српском о паду цара Вилхелма као Антихриста и победи Србије и Савезника. Реч је о преводу наводног пророчанства монаха Јована које се појавило у француској штампи 1914. Листу *Фијаро* предао га је познати

¹⁵ Овен Дејвис је у већ цитираној монографији скептичан према тврдњама о успону спиритизма за време Првог светског рата. Међутим, осим регистрованих удружења, велики број (највећи?) оваквих група био је неформалан и невидљив историји ван приватних докумената.

декадентни писац и окултиста Жозефен Пеладан (Josphin Péladan), који је можда и сам саставио текст. Пророчанство је из француске штампе пренето широм Европе, али је примљено са скепсом (Davies 2018). Очигледно је неко урадио и српску верзију; не знамо да ли је доспела до Београда. Примерак из Народне библиотеке коришћен за овај рад иначе припада легату Тихомира Ђорђевића.

Помен спиритистичке праксе у цитираном дневнику даје нам један важан упут. Спиритистичка гласила такође се откривају као значајан а неискоришћен извор фолклорне грађе, нарочито када је реч о меморатима и фабулатима, приповедањима о снови-
вима, пророчанствима, визијама и наративима о измењеним стањима свести. У контексту који истражујемо поруке духова нису тек приватна саопштења покојника ближњима, већ често пророчанства од ширег значаја. Нека пророчанства су опет везана за Први светски рат. Сазнајемо да је за време рата у кући Ангелине Васић (која је финансијски помагала два спиритистичка часописа) живела баба Љуба, медијум, која је као видовита предвидела ратове 1912–1918. Када су чланови кружока били окупљени због молитве, окупљања су трајала колико и битка која се истовремено водила далеко од града, а она је у облацима видела борбу српске и непријатељске „духовне војске“. По томе чија је победа била у духовном свету одлучивало се и о победи на земљи. Учесник ових сеанси каже да су њихове молитве помагале српској страни (*Духовни животи* 3/7 (1931): 114–116). За време окупације у кући су стално држани молитвени скупови на које су због утехе долазили многи људи, што је окупациона власт спречавала, једно време је и хапсила учеснике, па је после само слала детективе (*Духовни животи* 3/7 (1933): 106). Аутор другог прилога сведочи како је пред пробој Солунског фронта у Београду видео српску војску и Христа над њом (*Духовни животи* 2/2 (1932): 9–11). На једној сеанси у Обреновцу дух краља Милана опширно је говорио о победи за девет месеци (*Духовни животи* 2/5–6 (1932):

5–7). Срећу се и праве визије (о другим догађајима из будућности). Издвајамо само две која се истичу визуелним богатством, обе везане за Цркву Светог Николе на Новом гробљу. У једној је на Ускрс 1931. нека жена имала виђење необичних свештеника, представника три вере, како излазе из олтара (*Духовни животи* 3/4–5 (1933)), што се тумачи као вера у једног Бога, али можда и као конверзија муслимана у хришћанство. У другом примеру даје се визија пуна слика и симбола који се алегоријски тумаче, баш као у неком средњовековном делу (*Духовни животи* 3/6 (1933): 97–99), али визија је алегоријско-морална, не пророчка.

Примери са сеанси могли би се посматрати као фолклор малих група спиритистичких практиканата, које су често биле променљивог састава, тако да се нису увек ни „виделе“ у писаним изворима. Потребно је обратити пажњу на специфичност српског спиритизма. Овај покрет који је у 19. веку стигао из Европе, у једном свом рукавцу спојио се брзо са народном побожношћу, нарочито унутар богомољачког покрета; поједина братства богомољачког покрета неговала су медијумску и визионарску праксу. Док је с једне стране постојао класичан грађански спиритизам „сточића“, с друге стране се формирао „народни спиритизам“, који је био један од узрока да се у Цркви преиспитује правоверност богомољачког покрета, па су неке од група и искључене из покрета (Радић 2009: 220). Овај вид спиритизма се у неким аспектима разликује од „класичног“, тако да смо га одредили као „народни“ или „фолклорни“ спиритизам или као врсту вернакуларне религиозности (Radulović 2024), а вероватно је да је у себе упио и неке архаичне форме екстатичних стања. Часопис из ког наводимо примере великим делом доноси прилоге из таквог миљеа. Спиритисти-богомољци полагали су много на активни црквени живот, што показују и примери визија у цркви. У том смислу наведене визије и пророчанства нису само нарације малих спиритистичких кружока већ се могу узети и као пример фолклора оног што се у руској фолклористици зове „прицрквена

средина“ (Тарабукина 2000; Ахметова 2011), односно постоји и у једном ширем кругу који је, како видимо, био активан и у београдској средини. Народни пророци блиски богомољачком покрету и спиритизму објављују своја апокалиптичка предвиђања као књижице (књиге за народ), што је појава која заслужује посебан рад, а овде се може поменути због континуитета односа усмених форми и штампе. Тако ове визије и пророчанства (меморати у ширем смислу) постају део ширег преношења: део фолклора религијске групе, део градског причања, а улазе и у штампани медиј.

Као и Први, и Други светски рат утицаће на пророчанства. Већ крајем тридесетих година 20. века нека издања окупирана су актуелном кризом. Књига француског аутора Мориса Приваа (Maurice Privat) на основу астрологије и Нострадамуса предвиђа шта ће бити у 1937. Године 1940. објављен је и Нострадамус. Реч није о обичном преводу, већ о избору с тумачењима у којима се Нострадамусове центурије примењују на догађаје из прошлости све до актуелног рата и до будућности. За Југославију се не проналази неко предвиђање до 1975. У примерку који користимо на страни 99. на маргини се налази коментар једног читаоца на стих „А што се тиче Француске биће је на свим странама“: „Тачан је и тај стих, пошто је Француска побеђена, има их и даље који се боре у Енглеској, Даљњем истоку и т. д. 20.VII-940. један читалац“. (Француска је капитулирала месец дана пре тога.) Ово није тек куриозитет већ сведочанство о реакцијама савременика и коришћењу пророчанстава. Године 1940. појављује се књижица *Чувена пророчанства о исходу овога рата* која, позивајући се на Нострадамуса и друга пророчанства, укључујући Креманско, предвиђа да ће Балкан остати ван сукоба (до 1973, када ће уследити арапска инвазија на Европу). Апокалиптични број 666 нумеролошки се преводи као Хитлер, а крај света предвиђен је за период 2023–2030. Ова издања помињемо јер ће и током окупације пророчанства бити ширена у штампаном виду.

За време окупације Аритон Михаиловић бележи 5. 5. 1943: „Више него икада имају посла врачаре и видовити људи. (...) Не може дуже да се поседи у друштву а да се не чује о њима“ (Михаиловић 2004: 63), што сад наводимо не само као сведочанство о прорицању већ о причању о прорицању. Како смо већ писали на другом месту (Радуловић 2017: 30–31), пророчанства о исходу новог светског сукоба ширила су се и усмено и писано: као гласине, као пренети искази неког „старца из Ћуприје“ који је користио аутоматско писање, као неки нумеролошки поступци и у форми летака који су очигледно имали и пропагандни циљ („пророчанство Барба Хера“ или „Барба Нера“). И у овом случају користан извор био је дневник једног Београђанина, Драгољуба Ранковића, објављен недавно. За разлику од Наталије Аранђеловић, Ранковић бележи ове примере уз већу дистанцу. Различити ставови у изворима нису мање значајни од пуких података које дневници садрже јер су прилог менталитетској историји и варијететима односа према веровању. Новија историјска истраживања помињу хапшење врачака 1943. Нека пророчанства прешла су у гласине. Једна спиритистичка сеанса предвиђала је пропаст Немаца на Источном фронту:

Велику пажњу изазвале су сеансе код угледне госпође Гођевац. Она је, по приповедању њених пријатеља, говорила крајем 1941. и почетком 1942, у време немачке офанзиве на Источном фронту, да види „велика поља леда, велика ледена брда и лед на све стране“, али и да ће у том леду „пропасти Немачка“ (Милићевић 2016: 338–339).

Преношење ове визије довело је до доставе против госпође Гођевац.

3.

Место ових примера унутар жанровског система може се боље разумети поређењем са препознатљивим жанровима: есхатолошким предањем, културно-историјским предањем,

меморатима, приповедањима сна, као и са онима око чијег именовања нисмо сасвим сигурни (визионарски наративи). Када се посматрају као део градског фолклора, примери се на првом месту могу упоредити са гласинама. Однос пророчанстава и гласина одговара запажањима о односу традиционалних предања и гласина према којима прва лако прелази у друга (Mullen 1972: 98–105; Astapova 2020: 392; Kalmre 2014: 121–122). Гласинама их приближава и наративна сведеност, за разлику од предања која су обично наративно развијенија (ипак, постоје и предања, укључујући есхатолошка, која су само информација). Пророчанства о смрти владара сасвим одговарају културно-историјским предањима, али се и она у овом контексту могу видети као гласина. Посматрано из угла трагања за изворима и паралелама, односно за моделима, испоставља се да термин *гласина* крије у себи мноштво жанрова, традиционалних и оних који се тек пробијају у таксономији. А опет, јасно је да су многи наративи кружили као гласине и да су их многи савременици тако видели. На крају, ако би се укључио *belief narrative* као кровни термин, и пророчанства и гласина могу да се посматрају као његови примери. Могуће је размислити и о томе да се пророчанства посматрају као засебан жанр, али у том случају је неопходно одредити његове структурне особине.

Однос различитих група наратива не говори само о особинама текста попут развијеније и неразвијеније наративности већ се могу уочити и разлике у слици света везане за натприродно. Оне захтевају разматрање особина текста према контексту религије, науке, просвете, медија, односно, могу се разумети у оквиру динамике рашчаравања и поновног зачаравања о којој је било речи.

Проучавања пророчанстава, апокалиптике и миленаризма у савременом свету разумљиво посвећују велику пажњу интеракцији религијске или митолошке космологије и савремене слике света одређене науком и технологијом. Закључци су различити у различитим срединама. Једна утицајна студија о америчкој средини показује актуелност и снагу пророчанстава заснованих

на Библији (Boyer 1992). Истраживања савремене руске народне културе, нарочито старовераца, откривају да је та есхатологија великом делом одређена технофобијом која је реакција на савремено ширење технологије (Panchenko 2001). Нешто слично показују и истраживања Марије Ахметове (Мария Ахметова) на примеру „прицрквене средине“ (2005; 2011). (Истраживања Ахметове везана су за три групе које спадају у нове религијске покрете, али се појам сасвим дао применити и ту). Опет, амерички примери показују разноликости апокалиптичких визија, од традиционалних библијских преко религијских синкретичних до секуларизованих, где се савремена појава попут нуклеарног оружја уградила у есхатолошки имагинаријум (Wojcik 1997). Ахметова показује вишеслојност есхатологије код руских група (2005: 210–212). Ипак, колико је технологија виђена као извор опасности, толико је она и извор имагинаријума ових група. Наравно, и политичке идеологије могу се тумачити као секуларизовани миленаризми (Елијаде 1996: 114–115; 2004: 75; о комунизму и нацизму и Кон 2013: 270–273)). Јасно је да су представе сложеније него што би се очекивало према тези о једносмерном кретању ка рашчараном свету.

Извештаји о смаку света из деветнаестовековног Београда на први поглед делују традиционално. Интерпретација неке појаве као предзнака почива на традиционалном начину схватања света. Међутим, упада у очи да у гласинама о смаку света нема помена виших сила, већ је реч о космичкој појави иза које се не види прст божанства, која се дешава сама од себе, лишена натприродног узрока или сврхе. С тим у вези је још једна разлика. Традиционална есхатолошка предања, као и религијске и еписке песме са темом „последњих времена“ говоре о моралним преступима који претходе катаклизми, било да се урушавање етичког кодекса узима као симптом времена, било као узрок.¹⁶ Овде је тај елемент одсутан (а

¹⁶ Отуда нови религијски покрети настали у позном совјетском и постсовјетском периоду имају снажно очувану тему „последњих времена“ везану за морал; то је и очекивано, али Ахметова показује да се такав став

тиме је и људски положај нешто пасивнији). Могуће је, додуше, да је то последица самих извора који можда нису нотирали тај аспект, мада не делује вероватно да би, рецимо, онако детаљан опис Пере Тодоровића или полемичке књижице пропустиле да и то помену. Такође, док традиционална есхатологија често подразумева циклично схватање времена, нов почетак након краја (Eliade 2004: 43–80), овде нема таквих наговештаја. Есхатолошки наратив није, дакле, само чувар архајских представа него је подстакнут и новим информацијама о космосу.

Могло би се, међутим, рећи да је натприродни карактер присутан латентно и да слике катастрофа напаја снагом дајући им одређено скривено објашњење, узрочно и телеолошко.¹⁷ А ипак, научно знање улази у полемику с таквим гласинама видећи их управо као „сујеверје“ и незнање. Можемо се позвати на запажање према ком *belief narratives* чувају „алтернативна“ веровања, односно она које се опиру доминантном дискурсу (Valk 2012). Ово запажање изведено је на односу хришћанске религије и народне демонологије, али могло би се применити и на научну (званичну) слику света и есхатолошке гласине.¹⁸ Уз напомену, да поновимо, да ни те гласине нису тек резидуум архаичности (такав поглед би заправо поновио научну критику да

„есхатолошког осмишљавања прошлости“ налази у контрасту према владајућем „елитном“, који је описан као постмодернистичка криза историјског знања (Ахметова 2011: 308–310).

¹⁷ Нешто слично примећено је поводом научне фантастике: будуће катаклизме које се тамо дешавају само наизглед делују природно; смисао, који их повезује са традиционалном библијском апокалиптиком јесте кажњавање људских грехова (Thomas 1988: 170).

¹⁸ Паралела оваквом положају наратива јесу поменути прогони којима су у Београду подвргаване пророчице и врачаре. Мада су разлози били често чисто криминални или политички, полазило се од схватања прорицања као светоназорно погрешног. Политичке последице, од којих смо овде навели два примера, из времена окупације у оба светска рата, показују и да пророчанства могу функционисати као политички фолклор.

је реч о „примитивном“ погледу на свет), већ нови астрономски подаци дају нове импULSE наративима, па и обликују нову слику есхатологије. Укратко, ситуација је нешто амбивалентнија од једноставне разлике научно/народно.

Такву амбиваленцију већ смо уочили и на примеру штампе која је незаобилазни извор у проучавању савремених пророчанстава и градског фолклора. Издања могу представљати реакцију савремене елитне културе на гласине, али могу бити и медијум ширења есхатолошких представа. Књиге за народ могу долазити „одозго“ (за просвећивање народа) и „одоздо“ (од самог „народа“, у случају народних пророка, што смо оставили ван овог рада), али, напослетку, и ширење пророчанстава може доћи одозго, од света образованих и из издавачко-штампарског миљеа.

С друге стране, надовезујући се на запажање о релативности представе о рашчаравању, истичемо да, поред ових гласина, које су се делом одвојиле од традиционалне есхатологије, примери које смо навели из спиритистичких извора показују очување традиционалне религијске апокалиптике, и то усред главног града. Ту нема велике разлике између градске и сеоске средине, нарочито када је реч о истом (богомољачком) покрету који је био активан и у градовима, па и у Београду. Та врста есхатологије очувана је у прицрквеној средини.

И опет, ни ту ствари нису тако једноставне да би се ово могло описати тек као „очување“. Како смо видели, реч је о религиозности која јесте била везана за Цркву, али која је укључивала хетеродоксне елементе, спиритизам, лично визионарство и измењена стања свести. (Италијанска историчарка спиритизма Симона Чиљана (Simona Cigliana) сам спиритизам означава као „дивљу“ и демократску религиозност, Cigliana 2018: 54–56). Многи од тих кружока и пророчанстава која су одатле долазила одговарали би не толико народном православљу колико вернакуларној религији (са мешавином народног православља и

елемената спиритизма као новог религијског покрета). И ту је, дакле, ситуација амбивалентнија него што би то открио термин хришћанска есхатологија.

Како видимо, облици пророчанстава у београдској средини у 19. и првој половини 20. века врло су живи и динамични, променљиви, улазе у двострану интеракцију са савременошћу, научним и просветним говором, новим облицима религије, медијима и однос са свима њима показује се као комплексан. Пророчанства су имала велики приватни значај, како откривају неки извори, али и колективни, како показују други. На нивоу жанра и средине у којој се преносе могу се великим делом описати као гласине, односно као један жанр градског фолклора. Гласине, које се често одређују категоријама „нетачно“, „неистинито“, могу бити дубоко везане за веровања, у овом случају есхатолошке представе. Есхатологија може бити традиционална очувана, уклопљена у рашчарану (или наизглед рашчарану) савремену слику света или подстакнута новим религијама.

Из ових примера градског фолклора Београд се указује као град прожет есхатолошким очекивањима и историјским предзнацима, а градски пејзаж обележен знаковима будућности, катастрофа и тајанствених веза с космосом.

Извори

Архивска грађа

AJ-73: Архив Југославије-Краљевски двор

Периодика

Борба

Духовни животи

Јавор

Рейублика

Курир

Новине Чийиалиишиа београдског: 1/3. јануар 1847.–2/14. јануар 1849.

Београд: Библиотека града Београда, 2008 (фототипско издање).

Пијемонџи

Сведок

Телеграф

Треће око

Књиге

Авакумовић, Јован. *Мемоари*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2008.

Анџијехрист. Историјски прорицање калуђера Јована у 1600. годину. Париз, 1916.

Аранђеловић, Наталија. *Дневник 1915–1918*. Београд: Историјски архив Београда, 2018.

Аџић, Сретен М. *Учешће у забелешке*. Београд: Геца Кон, 1924.

Драгислав. *Убиство краља Александра. Историјска белешка данашњих дана*. Београд: Прва електрична народна штампарија, 1903.

Драшкић, Панта. *Моји мемоари*. Београд: СКЗ, 1990.

Ђармати, Шимон. *Врачаре, надрелекари, вампири и зли дуси у Србији*. Панчево: Историјски архив, 2009.

Ђармати, Шимон. *Мрачне тајне београдских врачака*. Београд: Лагуна, 2024.

Живановић, Живан. *Полијичка историја Србије у другој половини деветнаестог века, 1*. Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1923.

Иванић, Делфа. *Успомене*. Београд: Институт за савремену историју, 2012.

Илић, Драгутин. *Моја исповест*. Београд: Народна књига, 2003.

Јовановић Пижон, Јован. *Дневник 1896–1920*. Нови Сад: Прометеј, Београд: РТС, 2015.

Кнежев, Димитрије. *Београд наше младости 1918–1941*. Београд: Филип Вишњић, 2001.

Константин Философ. *Живот Стефана Лазаревића десетог српског краља*. Превод и напомене Г. Јовановић. Београд: Издавачки фонд Српске православне Цркве Архиепископије београдско-карловачке, 2009.

- Крстић, Никола. *Дневник. Јавни животи* 1. Београд: Завод за уџбенике, 2005.
- Крстић, Никола. *Дневник. Приватни животи* 1. Београд: Завод за уџбенике, 2006.
- Крстић, Никола. *Дневник. Јавни животи* 4. Београд: Завод за уџбенике, 2007а.
- Крстић, Никола. *Дневник. Приватни животи* 2 Београд: Завод за уџбенике, 2007б.
- Луњевица. Ана М. *Моја сестра краљица Драга*. Београд: Историјски музеј Србије, Суматра издаваштво, 2019.
- Михаиловић, Аритон. *Успомене из окупације*. Београд: Народна књига, 2004.
- Николајевић, Душан. „У Топчидеру“. *Воља*, 1/6 (1926): 424–429.
- Прива, Морис. *Шта ће бити с нама*. 1937. Сензационална пророчанства на основу научне астрологије. Београд: Звезда, 1937.
- Проклети земље или велики догађаји што ће се збити од године 1880–1885. и весници тих догађаја Јулијер, Сатурн, Уран и Нептун. Са описом дејства Четири велике планете. Од пријатеља природних знања*. Београд: Штампарија Стефановића и друга, 1879.
- Проклети свети на дан 1. новембра 1899*. По професору Рудолфу Фалбу. Превод с руског. Београд: Издање Савића и компанија, 1899.
- Проклети свети 5. маја 1910. године услед Земљиног судара с Халејевом кометом*. Београд: Штамп „Савића“ и комп., 1910.
- Пророчанства Носирадамусова*. Београд: Д. Михајловић, 1940.
- Симић, Ђорђе. *Проклети династије Обреновића*. Београд: Лагуна, 2020.
- Станојевић, Ђорђе М. „Халејева комета и земља“. *Српски књижевни гласник*, 24/7, 8 (1910): 513–520, 584–603.
- Страњаковић, Драгослав. *Михаило и Јулија*. Београд: Геца Кон, 1940.
- Тодоровић, Пера. *Огледало. Зраке из прошлости*. Београд: Медицинска књига, медицинске комуникације, 1997.
- Тодоровић, Пера. *Дневник*. Београд: СКЗ, 1990.
- Чувена пророчанства о исходу овога рата*. Рат и мир. Популарни историски-забавни лист, 1940.

Литература

- Антонијевић, Драгана (2000). „’Окултна историја’: предсказања и веровања о српским владарима и знаменитим догађајима у 19. веку. *Годишњак за друшћивену историју*, 7/1 (2000), 1–22.
- Ахметова, Мариа Вячеславовна. „Ожидание конца света в религиозных субкультурах постсоветской России“. У: М. В. Ахметова (сост.). *Современная российская мифология*. Москва: РГГУ, 2005, 207–238.
- Ахметова, Мариа Вячеславовна. *Конец света в одной ойдельно взятой стране*. Москва: О-Г-И, 2011.
- Баском, Вилијам. „Облици фолклора: прозне нарације“. *Поља*, 33/340 (1987): 224–228.
- Бојанин, Станоје. „’Сказаније о писменех’ Константина Филозофа Костенечког као извор за народну культуру средњег века“. *Зборник радова Визанџолошкој инстџиуџа*, 48 (2011): 259–286.
- Глигоријевић, Бранислав. *Краљ Александар Карађорђевић* (1). Београд: БИГЗ, 1996.
- Глигоријевић, Бранислав. *Краљ Александар и Европа*. Београд: Завод за уџбенике, 2010.
- Дедијер, Владимир. (1973). „Југославија између централизма и федерализма“. У: И. Божић, С. Ћирковић, М. Екмечић, В. Дедијер. *Историја Јујославије*. Београд: Просвета, 1973, 437–443.
- Елијаде, Мирча. *Мефистофелес и андројин*. Чачак: Градац, 1996.
- Зечевић, Слободан. *Мџиска бића српских предања*. Београд: „Вук Караџић“, Етнографски музеј, 1981.
- Јанковић, Ненад Ђ. *Астџрономија у предањима, обичајима и умотворинама Срба*. Београд: САН, 1951.
- Јанковић, Ненад Ђ. *Астџрономија у српским шџамањаним календарима до 1900*. Београд: САНУ, 1994.
- Јовановић, Бојан. *Тајна лайоџа*. Нови Сад: Прометеј, Београд: Балканолошки институт САНУ, 1999.
- Јовановић Гордана. „Вџтрњица – демонско биће словенских веровања у ’Сказанију о писменех’ Константина Филозофа (Константина Костенечког)“. *Јужнословенски филолој*, 66 (2010): 273–281.

- Казимировић, Радован (2013). *Црна рука*. Нови Сад: Прометеј, 1993.
- Кон, Норман. *Поштраја за хиљадугодишњим царством. Револуционарни милитаристи и мистички анархисти у средњем веку*. Београд: Службени гласник, 2013.
- Курцијус, Ернст Роберт. *Европска књижевност и латински средњи век*. Београд: СКЗ, 1996.
- Марић, Растислав. „Дивинација у Илијади и Одисеји“. *Летопис Матице српске*, 112, 350/ 5–6 (1938): 463–475.
- Милићевић, Наташа. *Српско браћанство у окупираној Србији 1941–1944*. Докторска дисертација. Филозофски факултет Београд, 1996.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Заједничка темајско-сужејна основа српскохрватских историјских њесама и њрозне традиције*. Београд: Филолошки факултет, 1971.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене њрозе*. Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 2000.
- Милошевић-Ђорђевић, Нада. *Радоси њрејознавања*. Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Миљановић, Александра. „Збирка Властимира Станимировића ’Неки обичаји (о убијању старца)’“. *Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор*, 88 (2022): 117–127.
- Пантелић, Душан. „Небеске прилике пред Први српски устанак“. *Историјски гласник*, 7/1–2 (1954). 89–102.
- Радић, Радмила. *Народна веровања, религија и сиритизам у српском друштву 19. и у њровој њоловини 20. века*. Београд: Институт за новију историју Србије, 2009.
- Радуловић, Немања. „Симболични снови у усменој епици“. *Књижевна историја*, 35/119 (2003): 25–46.
- Радуловић, Немања. „’Урбане легенде’ Београда: дијахронијски поглед“. *Књижевна историја* 49/163 (2017): 9–38.
- Радуловић, Немања. „Мемоаристика и ’друг’ фолклор“. *Београдски фолклор*, 48/2 (2022а): 209–228.
- Радуловић, Немања. „’Друга свест’ у српској књижевности и култури 19. и раног 20. века“. *Годишњак Катедре за српску књижевност и јужнословенским књижевностима*, 17 (2022б): 155–216.

- Радуловић, Немања. „Обреновићи и гласине као фолклорни жанр“. У: Д. Вукићевић, А. Пејчић (ур.). *Обреновићи и књижевност*. Београд: Институт за књижевност и уметност, Крагујевац; Народна библиотека „Вук Караџић“, 2024, 381–406.
- Стојановић, Трајан. „Структурне основе миленаризма код Јужних Словена“. *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, 120 (2006): 21–34.
- Тарабукина Арина Валерьевна. *Фольклор и культура йрицерковноіо круіа*. Дисертација на соискание ученој степени кандидата филологических наук. Санкт-Петербург, 2000, https://www.ruthenia.ru/folktee/CYBERSTOL/books/Tarabukina/arina_tarabukina.htm, приступљено 1. 8. 2024.
- Чажкановић Веселин. *Сјудије из српске религије и фолклора 1925–1942*. Сабрана дела 2. Београд: СКЗ, БИГЗ и др., 1994.
- Astapova, Anastasiya. “Rumours, Urban Legends and The Verbal Transmissions of Conspiracy Theories”. In: M. Butter, P. Knight (eds.). *Routledge Handbook of Conspiracy Theories*. Lane: Routledge, 2020, 391–400.
- Boyer, Paul. *When Time Shall be No More. Prophecy Belief in Modern American Culture*. Cambridge MA: London, Belknap Press of Harvard University Press, 1992.
- Bowman, Marion, Ülo Valk, “Vernacular religion, generic expressions and the dynamics of belief”. In: M. Bowman, Ü. Valk (eds.) *Vernacular Religion in Everyday Life Expressions of Belief*. Sheffield: Equinox Publishing, 2012, 1–19.
- Braccini, Tommaso. *Miti vaganti. Leggende metropolitane tra gli antichi e noi*. Bologna: il Mulino, 2021.
- Cigliana, Simona. *Due secoli di fantasmi. Case infestate, tavoli giranti, apparizioni, spiritisti, magnetizzatori e medium*. Roma: Edizioni mediterranee, 2018.
- Davies, Owen. *A Supernatural War. Magic, Divination and Faith during the First World War*. Oxford: Oxford University Press, 2018. Epub.
- Dégh, Linda. “What Is A Belief Legend?”. *Folklore*, 107 (1996): 33–46.
- Eliade, Mircea. “Master Manole and the Monastery of Argeş”. In: A. Dundes (ed.). *The Walled-Up Wife*. Madison: The University of Wisconsin Press, 1996, 71–94.

- Eliade, Mircea. *Aspekti mita*. Zagreb: Demetra, 2004.
- Honko, Lauri. "Memorates and the Study of Folk Belief". In: R. Kvideland, H. K. Sehmsdorf (eds.). *Nordic Folklore. Recent Studies*. Bloomington: Indiana University Press, 1990, 100–109.
- Hopkin, David, Jonathan Roper. "The Folklore Buried in Dictionaries". *Folklore*, 134/2 (2023): 143–154.
- Kalmre, Eda. "Rumours and Contemporary Legends as Part of Identity Creation Process". *Folklore Studies. Mission possible*. Tartu: ELM Scholarly Press, Department of Folkloristics, Estonian Literary Museum, 2014, 119–136.
- Lüthi, Max. *Die Gabe im Märchen und in der Sage. Ein Beitrag zur Wesenerfassung und Wesensscheidung der beiden Formen*, Bern, 1943.
- Lüthi, Max. *Volksmärchen und Volkssage. Zwei Grundformen Erzählender Dichtung*. Bern und München: Francke, 1961.
- Mullen, Patrick. "Modern Legend and Rumor Theory". *Journal of the Folklore Institute*, 9/23 (1972): 95–109.
- Panchenko, Aleksandr. "Eshatological Expetations in a Changing World: Narattives about the End of the World in Present Day Russian Folk Culture". *SEEFA Jurnal*, 6/1 (2001): 10–25.
- Primiano, Leonard Norman. "Vernacular Religion and the Search for Method in Religious Folklife". *Western Folklore*, 54 (1995): 37–56.
- Radulović, Nemanja, Smiljana Djordjević Belić. "An Introduction". In: N. Radulović, S. Djordjević Belić (eds.). *Disenchantment, Re-enchantment and Folklore Genres*. Belgrade: Institut for Literature and Arts, 2021, 7–26.
- Radulović, Nemanja. "Folk Spiritism: Between Communication with the Dead and Heavenly Forces". *Religions* 15/8 (2024): 988, <https://doi.org/10.3390/rel15080988>.
- Thomas, Louis-Vincent. *Anthropologie des obsessions*. Paris: L'Harmattan, 1988.
- Valk, Ülo. "Legends as Narratives of Alternative Believes". In: Z. Karanović, W. de Blécourt (eds.). *Belief Narrative Genres / Жанрови љредања / Жанры љредания*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2012, 23–28.
- Valk, Ülo. "Folkloristic Contributions towards Religious Studies in Estonia: A Historical Outline". *Temenos*, 50/1 (2014): 137–163.

- Valk, Ülo. "What are Belief Narratives". *Narrative cultures*, 8/2 (2021): 175–186.
- Valk, Ülo. "Religion and Folklore: Conceptual Comparisons and Current Developments". *ARGOS*, 3/2 (2024): 145–151.
- Wojcik, Daniel. *The End of the World as We Know It. Faith, Fatalism and Apocalypse in America*. New York and London: New York University Press, 1997.

Nemanja Radulović

PROPHECIES AND URBAN FOLKLORE

Summary

Urban folklore is an under-researched field in Serbian folkloristics. A look at this material from a diachronic perspective can bring fresh insights, in particular when it comes to the relation towards traditional folklore. The paper focuses on the folklore of Belgrade on the examples of memoirs, journals, and the newspapers from the 1840s to the Second World War. Although urban folklore is often regarded as a corpus witnessing the disenchantment of the world, and de-traditionalization, the paper focuses on the existence of the prophecies which, as it turns out, have been an exceptionally vital genre of urban folklore in different historical contexts, transforming quite often into rumor. The relation of the official discourse towards prophecies and the relation of prophecies towards modern science shows greater dynamics than just a simple model of losing the traditional and the rationalization of eschatology.

Keywords: urban folklore, prophecies, rumor, memoirs, journals, newspapers